

KŪRYBIŠKOS ASMENYBĖS UGDYMAS IR MOKINIŲ INTELEKTINIO AKTYVUMO PROBLEMA

G. MIKSYTĖ

Pedagogikos istorijoje ne kartą buvo akcentuojamas poreikis ugdyti savarankiškas, iniciatyvias, kūrybiškai mąstančias asmenybes. Asmenybės iniciatyvumo ir kūrybiškumo ugdymo problema yra pagrindinė tarybinės pedagoginės psichologijos problema. Aktyvios asmenybės reikalauja gyvenimas, mokslo bei technikos pažanga. Tyrinėtojų išvados, kad tradiciniai aprašomojo mokymo metodai turi trūkumų ir kad mokymą būtina aktyvinti, iškelė pedagoginei psichologijai daug neatidėliotinai spęstinių uždavinių. Vienas jų — nustatyti, ar mokiniai patys gali ugdytis kūrybinį mąstymą, mokydamiesi probleminiu metodu.

Pirmiausia reikia įsigilinti į probleminio mokymo ir jo pagrindinio vieneto — probleminės situacijos — sąvokas. Bendriausia prasme probleminį mokymą suprantame kaip mąstymo organizavimą, kai mokytojas sudaro mokiniams tokias situacijas, jog jie patys turi formuluoti problemas ir jas spręsti, tikrinti gautus sprendinius ir juos sisteminti, o mokytojas suteikia jiems reikiamą pagalbą ir vadovauja naujų sužinotų dalykų arba surastų veiksmo būdų įtvirtinimui (9, 68).

Problemė situacija — tai ypatingas subjekto ir objekto santykis, tai psichinė subjekto būseną, susidariusią tam tikram — aktualizuojančiam pažinimo poreikį — jo santykiui su mokymosi objektu. Šis pažinimo poreikis laikomas pagrindine probleminės situacijos psichologinės struktūros grandimi (8, 193). Antroji struktūrinė probleminės situacijos grandis yra poreikio objektas — nežinomi, bet būtini sužinoti dalykai arba būtini surasti veiksmo būdai. Trečioji — intelektinės besimokančiojo galimybės: praeities patirtis ir kūrybiniai sugebėjimai (ten pat).

Problemėnis mąstymas prasideda „susigaudymu“, ką subjektas žino ir ko nežino, ir jausmu, kad būtinai reikia surasti tą nežinomąjį. Daugelio psichologų — D. Djujo (7), V. Davydovo (6), A. Matiuškino (8) — nuomone, kaip tik čia yra slenkstis į žinių bei naujų veiksmo būdų įsisavinimą. Jeigu tartume, kad individualių psichologinių skirtumų tarp vaikų nėra, būtų paprasta kurti prob-

lemines situacijas ir ugdyti probleminį bei kūrybinį mąstymą. Tačiau gyvenimo praktika ir psichologiniai tyrinėjimai rodo, kad to paties amžiaus mokinių mąstymas ir individualios kūrybinės galimybės yra skirtingos. Jas lemia daugelis veiksnių, tačiau nėra abejonės, kad tos galimybės yra neatskiriamos nuo dviejų iš jų: 1) nuo to, kaip susiformavęs pažinimo poreikis, ir 2) nuo sugebėjimo pajusti ir formuluoti problemas, kitaip tariant, nuo intelektualinio aktyvumo. Nuo tų dviejų veiksnių labai priklauso asmenybės vystymasis.

Dėl pažinimo poreikių tarybinėje psichologijoje yra dvi nuomonės. Vieni autoriai (pvz., P. Simonovas, L. Božovič, N. Morozova, G. Ščiukina ir kt.) mano, kad juos reikėtų laikyti ypatinga žmogaus poreikių klase. Pasak kitų (A. Matiuškino, V. Jurkevičiaus), pažinimo poreikių klasė nėra savarankiška. Jie lyg slypi visuose kituose poreikiuose. Todėl šiuo požiūriu pažinimo poreikis yra universaliausias motyvacijos tipas — siekimo ir sėkmės motyvacija.

Pedagoginio darbo praktika, taip pat nebylių ir neregijų vaikų psichikos ir elgesio tyrimas ne kartą parodė, jog, norint tobulinti pažinimo ir tyrinėjimo poreikius, būtina aktyvi ir savarankiška vaiko veikla — visiškai savarankiškas pažinimo poreikių tenkinimas. Kiekvienam iš prigimties būdinga „reakcija į naujumą“, bet to paties amžiaus vaikų ši reakcija, taip pat pažinimo poreikis palyginti greitai pradeda skirtis. Tyrinėjimai rodo, kad skirtingų žmonių pažinimo poreikis yra nevienodas. Galimi įvairūs šio poreikio lygiai. Pavyzdžiui, V. Jurkevičius (12) išskiria tris jo lygius. Pirmasis lygis, kuris pasireiškia anksčiausiai, — tai poreikis papildyti turimą informaciją nauja. Antrasis — smalsumas — stichiški, įvairiai pasireiškiantys interesai. Trečiajame lygyje pažinimo poreikis vyrauja, jis lemia visą žmogaus veiklą, ne tik profesinę. Pasak V. Jurkevičiaus, toks pažinimo poreikis tampa pašaukimu. Kiti pedagoginės psichologijos tyrinėjimai rodo, kad tas poreikis labai dinamiškas: ikimokykliniame amžiuje gali būti labai stiprus, po to sumažėti ir vėl padidėti. Taigi ilgainiui jis kinta, ir tas kitimas, be abejo, negali neatsiliepti į mąstymo ir visų kitų sugebėjimų bei visos asmenybės vystymąsi.

Mūsų nuomone, pirmasis uždavinys, kurį nedelsiant reikėtų spręsti, — tai nustatyti kiekvieno amžiaus tarpsnio vaikų pažinimo poreikius. Tai būtina, norint parinkti tinkamus individualaus priėjimo būdus probleminiam mokymui.

Lygiagrečiai reiktų tyrinėti ir kitą problemą, kuri, mūsų manymu, yra neatskiriama nuo pirmosios. Tai to paties amžiaus vaikų intelektualinio aktyvumo problema (jų jautrumas problemoms, sugebėjimas jas rasti, formuluoti ir spręsti). Net mokant probleminiu metodu, atskirų vaikų mąstymas gali netobulėti arba tobulėti labai lėtai: kad vaikas pradėtų mąstyti, kaip jau buvo minėta, jis turi pajusti problemą ir pats ją suformuluoti. O praktiškai ne visi vaikai tai gali padaryti vienodai: kai vienam jau problema, kitam dar viskas aišku ir „nieko galvoti nereikia“. Ryšium su tuo reiktų iš-

gvildinti atskirus intelektualinio aktyvumo komponentus. To paties amžiaus vaikų intelektualinio aktyvumo ypatumus labai svarbu išsiaiškinti dar todėl, kad tokios savybės, kaip jautrumas problemoms, didelis polinkis ir sugebėjimas jas formuluoti ir savarankiškai spręsti yra laikomi pagrindiniais kūrybiškumo rodikliais ir komponentais (4). Intelektinis aktyvumas įeina ir į pačią intelekto sampratą (3).

Intelektinio aktyvumo terminas psichologijoje yra palyginti naujas ir nevienareikšmis. Daugelis užsienio psichologų tokio termino nevartoja. Jų darbuose aptinkame „pažintinio aktyvumo“ bei „kreatyvumo“ terminus, kurie iš dalies yra „intelektinio aktyvumo“ sinonimai. Tačiau visi kūrybos psichologijos specialistai ypatingą dėmesį skiria naujų klausimų iškelimui ir problemos suformulavimui. J. V. Getzselo žodžiais tariant, efektyviai išradėjiškai spręsti padeda sugebėjimas probleminėje situacijoje rasti problemą (1, 171).

Tarybinėje psichologijoje intelektualinio aktyvumo terminas plačiai pradėtas vartoti pastarajame dešimtmetyje. Daug jo tyrimų yra atlikusi D. Bogojavlenskaja (4, 5). Ji apibrėžia intelektualinį aktyvumą kaip „asmenybės kūrybinio potencialo pagrindinį komponentą, kuris integruoja savyje intelektualinius ir neintelektinius (visų pirma asmenybinius, motyvacinius) protinės veiklos faktorius, nors, atskirai paėmus, aktyvumas negali būti apribotas nei vien pirmaisiais, nei pastaraisiais“ (4, 69). Autorė mano, kad intelektualinio aktyvumo pagrindas yra protiniai sugebėjimai, kurie atsiskleidžia tik per asmenybės motyvacinę struktūrą. Motyvacinė struktūra gali ne tik stimuliuoti intelektualinį aktyvumą, bet ir jį stabdyti. Pastaruoju atveju protiniai sugebėjimai gali neatsiskleisti. Tyrimai parodė, kad galima išskirti tris intelektualinio aktyvumo lygius: reprodukcinį, euristinį ir kreatyvinį. Reprodukcinis, arba pasyvusis, lygis pasireiškia tuo, kad tiriamasis energingai atlieka užduotis, tačiau neišeina iš jau žinomo sprendimo ribų. Jis atlieka viską, ką nurodo instrukcija, bet sprendimo ieškojime nematyti jokio išradimo. Euristinį lygį parodo spontaniška tiriamojo intelektualinė iniciatyva. Atsitiktinai suradęs naujus sprendimo būdus, tiriamasis nesiekia išsiaiškinti jų kilmės ir naujų dėsnų, o savo atradimus panaudoja vien tam, kad greičiau baigtų uždavinį. Tiriamiesiems, kuriems būdingas kreatyvinis — aukščiausias intelektualinis aktyvumas, savarankiškai rasti sprendimo būdai tampa naujomis problemomis, kurias jie skuba išspręsti. Jie turi didelį polinkį ir sugebėjimą savarankiškai įžvelgti problemas ir jas spręsti. D. Bogojavlenskaja nerado tiesioginio ryšio tarp intelektualinio aktyvumo ir kurios nors vienos profesijos. Bet kiekvienos profesijos žmonės, dalyvavę jos eksperimentuose, intelektualinio aktyvumo atžvilgiu pasiskirstė beveik vienodai. Pastebėta koreliacija tarp intelektualinio aktyvumo ir profesinio darbo sėkmės ($0,70 \leq r \leq 0,90$; $p \leq 0,91$), taip pat tarp intelektualinio aktyvumo ir užimamų pareigų. Intelektinio

aktyvumo ryšys su praktiniais atradimais ir išradimais dar didesnis.

1970—1975 m. I. Petuchova (10) ir 1975—1978 m. E. Sirvydytė (2) tyrė vidurinių mokyklų mokinių bei studentų intelektualinį aktyvumą. Mokinių intelektualinį aktyvumą jos tyrė D. Bogojavlenskajos parengta „cilindrinių šachmatų“ metodika. Gauti duomenys rodo, kad eksperimente dalyvavusių mokinių intelektualinį aktyvumą galima priskirti tik prie dviejų žemesniųjų anksčiau minėtų lygių. Į aukščiausio, kreatyvinio, lygio grupę nepateko nė vienas I. Petuchovos tiriamasis ir tik vienas E. Sirvydytės tiriamasis. Pastarasis — iš Respublikinės jaunųjų technikos stoties. Rezultatai pa-vaizduoti lentelėje.

E. Sirvydytės tiriamųjų pasiskirstymas į intelektualinio aktyvumo grupes

Mokykla	Klasė	Tiriamųjų sk.	Intelektinio aktyvumo lygiai			
			reprodukcinis	reprodukcinis-euristinis	euristinis	kreatyvinis
Vilniaus vidurinė	VIII	15	46,6%	33,3%	20,0%	—
Kaimo mokykla	VIII	15	60,0%	20,0%	20,0%	—
Respubl. jaunųjų technikų stotis	VIII	15	13,3%	26,6%	53,0%	6,0%
Iš viso:		45	40,0%	26,6%	31,1%	2,2%

Pernelyg daug mokinių yra reprodukcinio lygio grupėje. Be to, ši grupė yra gausesnė kaimo mokykloje ir pati mažiausia lankančių jaunųjų technikų stotį mokinių. Daugiau negu pusės lankančių jaunųjų technikų stotį intelektualinis aktyvumas yra euristinis. Tai tam tikra prasme patvirtina D. Bogojavlenskajos išvadą, kad intelektualinis aktyvumas koreliuoja su darbo sėkme ir užimamomis pareigomis. I. Petuchova taip pat tyrinėjo santykį tarp intelektualinio aktyvumo ir bendrųjų protinių sugebėjimų. Palyginamoji analizė parodė, kad aukščiausią intelektualinio aktyvumo lygį atitinka ir aukštesni protiniai sugebėjimai ($\rho=0,794$, $p<0,01$). Tačiau, pasak autorės, į tą pačią intelektualinio aktyvumo grupę patenka tiriamieji, turintys palyginti skirtingus protinius sugebėjimus, o kai kurių tiriamųjų, patekusių į skirtingo intelektualinio aktyvumo grupes, protinių sugebėjimų rodikliai buvo visiškai vienodi. I. Petuchovos nuomone, į aukšto intelektualinio aktyvumo grupę patenka mokiniai su gerai išlavintais protiniais sugebėjimais. Tai būtina sąlyga, bet nepakankama. Didelį vaidmenį čia atlieka kitos asmenybės savybės — motyvacija, aspiracijų lygis ir t. t. Didelės intelektualinės iniciatyvos pagrindu gali būti stipri pažintinė ir net kitokia motyvacija.

Tai, kas aukščiau pasakyta, kelia, mūsų manymu, tokias toliau spręstinas psichologines problemas. Koks yra vaikų, besimokančių

mūsų mokyklose, intelektinis aktyvumas? Kokie jo individualūs lygiai? Koks mūsų jaunesniojo mokyklinio ir ikimokyklinio amžiaus vaikų intelektinis aktyvumas? Taip pat svarbu žinoti, kaip kinta intelektinis aktyvumas, didėjant išsilavinimui, mokiniams pereinant į aukštesnę klasę, ar skiriasi kaimo ir miesto mokyklos mokinių intelektinis aktyvumas, kokie jo ypatumai. Koks intelektualinio aktyvumo santykis su tolesnių studijų sėkme, sugebėjimu adaptuotis specialiojoje vidurinėje arba aukštojoje mokykloje? Kokie intelektualinio aktyvumo ypatumai mokinių, ketinančių įsigyti specialybę profesinėse technikos mokyklose, ir t. t.

Tik ištyrus tokius klausimus, mūsų nuomone, būtų galima rasti tinkamiausius probleminio mokymo variantus ir nustatyti geriausius sugebėjimų ugdymo ir apskritai asmenybės formavimo būdus.

Vilniaus valstybinis V. Kapsuko universitetas
Psichologijos katedra

Įteikta 1980 m.
vasario mėn.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Getzels J. W. Problem-finding and the inventiveness of solutions.— J. of Creative Behavior, Buffalo (N. Y.), 1975, vol. 9, N 1.
2. Sirvydytė-Norvilienė E. Vidutiniųjų klasių mokinių intelektinis aktyvumas. Diplominis darbas. VVU, 1978.
3. Акимова М. К. Интеллект и его измерение.— В кн.: Проблемы психологической диагностики. Таллин, 1977.
4. Богоявленская Д. Б. Об одном из подходов к исследованию интеллектуального творчества.— Вопросы психологии, 1976, № 4.
5. Богоявленская Д. Б. О важности метода «креативного поля».— В кн.: Проблемы психологической диагностики. Таллин, 1977.
6. Давыдов В. В. Виды обобщения в обучении.— М., 1972.
7. Дьюи Д. Психология и педагогика мышления.— Берлин, 1922.
8. Матюшкин А. И. Проблемные ситуации в мышлении и обучении.— М., 1972.
9. Оконь В. Основы проблемного обучения.— М., 1968.
10. Петухова И. А. Умственные способности и структура интеллектуальной активности.— В кн.: Экспериментальные исследования по проблемам общей и педагогической психологии. М., 1975.
11. Юркевич В. С. Экспериментальное исследование «реакции на новизну» как проявления умственной активности.— В кн.: Вопросы диагностики психологического развития. Таллин, 1974.
12. Юркевич В. С. К вопросу соотношения способностей и других свойств личности.— В кн.: Материалы конференции молодых ученых института общей и педагогической психологии АН СССР. М., 1977.

ВОСПИТАНИЕ ТВОРЧЕСКОЙ ЛИЧНОСТИ И ПРОБЛЕМА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Г. МИКШИТЕ

Резюме

В статье сформулированы некоторые проблемы интеллектуальной активности учащихся, непосредственно связанные с развитием творческого мышления и применением проблемного метода в школе.

TRAINING OF A CREATIVE PERSONALITY AND THE PROBLEM OF INTELLECTUAL ACTIVITY OF PUPILS

G. MIKSYTE

Summary

In this article some important problems of pupils' intellectual activity, having a direct relationship with the development of creative thought and application of a problematical method in modern school, have been formulated.